

La llengua de Verdaguer vista per Pompeu Fabra

Jordi Ginebra

(Universitat Rovira i Virgili)

jordi.ginebra@urv.cat

Rebut 4-2-2019, Acceptat 17-5-2019

1. Introducció

Jacint Verdaguer és qualificat sovint com el «creador del català literari modern». Així el qualifiquen Pere Bohigas (1982: 9), Ricard Torrents (2004: 88) —s’hi refereix com el «creador del català modern»—, Joan Miralles (2005: 240) —«creador del català literari modern»—, Narcís Comadira —en diu «el pare de la llengua moderna» (Plantada 2016), el «creador de la llengua catalana moderna» (Redacció 2009)— i molts altres.¹

Alhora, aquesta qualificació també serveix sovint per referir-se a Pompeu Fabra. Ja apareix a la revista *Acció Valenciana* el 1930 —l’expressió és «creador de la llengua catalana moderna» (Ferrando 2000: 132)— i s’ha anat repetint des de llavors. Així, Joan A. Argenter (2018) defineix Fabra com l’«artífex del català literari modern» i Jordi

1. Ramon Xuriguera hi al·ludeix com a «creador del català modern literari» a l'article «El respecte a la vida privada del corrector», publicat a *Vida Nova*, núm. 18 (desembre 1959), p. 18 (*apud* Camps i Arbós 2005: 548). Vegeu també Chavarria i altres (2003: 78) —«creador del català literari modern»—, Felipó (2013) —«creador del català modern»—, la revista *Catalunya Cristiana* (Redacció 2006), Puigvert i Puncernau (2016: 125), Pinyol (2017: 32) i Pujol (2009: 88). També el web d'Amics Aplec de Matagalls (en diuen el «fundador del català literari modern»). Aprofito aquesta primera nota per agrair els comentaris i les respostes a consultes de Josep M. Domingo, Xavier Rofes, Magí Sunyer, Montserrat Corretger, Oriol Teixell, Ricard Torrents, Mila Segarra, Pere Navarro, Rosa Maria Lloret, Iris Torregrossa (del Servei d'Accés i Obtenció de Documents de la Biblioteca de Catalunya), Eulàlia Miret (de l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans) i, sobretot, de Ramon Pinyol, que han fet millorar el text final d'aquest estudi.

Mir el qualifica de «pare del català modern»,² expressió que trobem en altres textos.³

La pregunta que s'imposa, davant d'aquestes afirmacions, és la següent: ¿quin dels dos autors és de debò el «pare del català literari modern»? Una resposta lògica seria aquesta: quan diem que Verdaguer és el pare del català literari modern afirmem una cosa diferent de la que afirmem quan indiquem que Fabra és el pare del català literari modern. Si acceptem aquesta resposta, llavors la feina de l'estudiós és determinar quin és el contingut de l'afirmació per a cada un dels dos casos. Per a l'actual president de la Generalitat, la solució és clara. En l'evocació de Fabra que trobem al llibre *Honorables. Cartes a la pàtria perduda*, llegim el següent: «Estrenàvem una llengua i les seves possibilitats van fer el miracle. Verdaguer n'havia salvat l'ànima; vós en salvàveu el cos» (Torra 2011: 119). Verdaguer, l'ànima de la llengua; Fabra, el cos. Ara: deixant de banda aquesta imatge rodona i el que aquesta imatge pot suggerir (i sense voler fer-ne cap judici), el fet és que, en el cas de Fabra, em sembla que explicar el contingut de l'afirmació és una tasca prou senzilla: Fabra és el responsable de la normativa ortogràfica, morfològica, lèxica i sintàctica del català formal contemporani; una normativa que, a més, va ser formulada a través d'uns instruments concrets clarament localitzables: les *Normes ortogràfiques* (1913), el *Diccionari ortogràfic* (1917), la *Gramàtica catalana* (1918) i el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932). En el cas de Verdaguer, en canvi, explicar el contingut de l'afirmació és una tasca més complexa. ¿És el responsable d'una certa orientació estilística de la llengua literària, més atenta al català viu genuí que a la tradició llibresca? ¿És l'avalador de les solucions lèxiques que es van anar imposant en el català escrit? Sigui quina sigui l'explicació satisfactòria —després em tornaré a referir a aquesta qüestió—, sembla innegable que una via per contribuir a trobar-la ha de ser la investigació de les relacions entre Verdaguer i Fabra i, en concret, la investigació sobre la petjada que l'obra de Verdaguer va deixar —si és que en va deixar— en el

2. Títol d'una conferència pronunciada el 22 de gener de 2016 a la Biblioteca Joan Petit i Aguilar de Sant Feliu de Codines. Vegeu <http://www.santfeliudecodines.cat/actualitat/agenda/2016/01/22/homenatge-a-pompeu-fabra>.

3. Vegeu també, entre altres, Serra (2010) i *Espais Escrits* —«pare del català modern»—, Tv3 (2018) i *Regolf* (2018) —«creador del català modern».

treball normativitzador de Fabra. Si l'obra de Verdaguer va influir en l'obra de Fabra, tindríem ja un element segur per afirmar que, com a mínim a través del gramàtic gracienc, Verdaguer va influir en el català formal contemporani —i per ajudar a explicar, ni que sigui en un aspecte concret, què vol dir que Verdaguer és el pare del català literari modern. (Naturalment, aquesta no és l'única via de recerca; és una via que s'haurà de sumar a d'altres que també caldrà assajar.)

2. Propòsit d'aquesta exposició

En aquesta exposició em proposo fer una contribució a l'estudi de la influència de Verdaguer en l'obra lingüística de Pompeu Fabra. O, dit d'una manera potser més precisa, a l'estudi de la visió que tenia Fabra de la llengua de Verdaguer. De fet, com que el material no és abundant, el que faig és estudiar també la visió global que tenia Fabra de l'obra i la figura de Verdaguer. Es tracta de la continuació d'una primera recerca feta pública fa ja alguns anys, amb l'article «Verdaguer en el cànon d'autoritats de les gramàtiques de Pompeu Fabra» (Ginebra 2002) i, en part, amb l'article «La construcció de la llengua literària contemporània: què devem al segle XIX?» (Ginebra 2009). En el primer d'aquests dos articles vaig fer el recompte de les referències a Verdaguer que contenen les principals gramàtiques de Fabra. Tot i que el resultat mostrava que Verdaguer és l'escriptor contemporani més citat en aquestes gramàtiques, la conclusió era que no podia provar-se —almenys amb el mètode utilitzat— que l'obra de Verdaguer hagués tingut pes en la codificació del català establert per Fabra. Ara, en canvi, em proposo ampliar la recerca i estudiar les referències a Verdaguer de tota l'obra de Fabra, no sols de les gramàtiques; també, doncs, dels altres textos de mena diversa (diccionaris, discursos, articles periodístics, etc.).

No cal dir que, abans que qualsevol altra feina, és raonable que l'estudiós es demani en primer lloc si Verdaguer i Fabra es van tractar poc o molt. Fa pocs mesos, precisament, Ricard Torrents es feia aquesta pregunta al seu blog (Torrents 2018), i confessava que no en tenia constància, tot i que feia notar que tots dos van concursar als Jocs Florals el 1896 i, fent un exercici literari, se'ls imaginava units

a la taula amb Prat de la Riba parlant del present i el futur del català. Malauradament, no puc aportar cap dada precisa en relació amb això. Tampoc conec cap referència a Fabra de Verdaguer. Només puc dir que als anys noranta, Fabra, com se sap, estava estretament vinculat al grup de *L'Avenç*, que va editar, el 1895, dues obres de Verdaguer, *Sant Francesc* i *En defensa pròpia*. No és agosarat pensar que alguna vegada devien coincidir a la impremta o a la llibreria i xerrar una estona. De fet, en la seva biografia de Fabra, Domènec Guansé —m'hi torno a referir més endavant— fa aquesta afirmació: «Verdaguer, que acudia sovint a la redacció de *L'Avenç*, mirava amb simpatia l'obra reformadora» (Guansé 1934: 15). També Miracle (1968: 289) indica que Verdaguer anava de tant en tant a la rebotiga de *L'Avenç*.⁴ Sabem igualment que més endavant, el 1898, al segon número de la revista *Catalonia*, dirigida per Fabra, Verdaguer hi va publicar «Lo temple» (passatge del poema *Santa Eulària*); és lògic pensar, per tant, que per aquest motiu devien haver estat en contacte.

L'exposició que presento tot seguit té tres parts. En la primera faig un recompte cronològic (dividit en diverses etapes) de les referències de Fabra a Verdaguer i d'altres fets que mostren la relació del primer amb el darrer. En la segona faig un balanç de les dades presentades en la primera. Això provoca certes repeticions, però m'ha semblat que podien disculpar-se perquè tot plegat queda més ordenat. Al final faig uns comentaris a tall de conclusió. El meu objectiu ha estat de ser exhaustiu: presentar totes les dades disponibles. Ara: me'n poden haver passat per alt.⁵

4. No tracta de les relacions de Verdaguer amb el grup de *L'Avenç* a propòsit de la publicació d'aquests llibres cap dels editors contemporanis d'aquestes obres (Cònsul 2001, Garolera 2002, Plans 2012), i això segurament vol dir que no hi ha més dades. Tampoc no s'hi refereix Massó i Torrents en cap dels textos memorialístics editats per Balcells (2013) (agraeix a Josep M. Domingo que m'hagi posat sobre la pista d'aquest darrer treball), i només molt breument a *Cinquanta anys de vida literària* (1934), però sense relleu per al que aquí interessa (vegeu Pinyol 2007: 397). Plans (2012), de tota manera, proporciona informació que comentaré després.

5. Les referències provenen de la lectura i estudi dels textos de Fabra, i posteriorment m'ha ajudat el recurs al formulari de cerca del Portal Pompeu Fabra, que dona accés a les obres digitalitzades de Fabra i permet buscar cadenes de caràcters (un mot o un conjunt de mots) dins la totalitat de l'obra, en un grup d'obres de la mateixa categoria o en una obra concreta. De tota manera, l'apli-

3. Recompte cronològic. Primers anys (1891-1907)

La figura de Verdaguer és present en l'obra de Fabra des de l'inici de la seva producció escrita, i continua apareixent al llarg dels anys. Però no és una presència constant sinó molt esporàdica, com passa generalment amb tots els escriptors: com se sap, Fabra va ser molt auster a l'hora d'incloure en els seus textos referències explícites a altres autors.

La primera referència de Fabra a Verdaguer apareix al primer text que va publicar el gramàtic, l'*Ensayo de gramática de catalán moderno*, de 1891. Fabra addueix un text de Verdaguer per il·lustrar un fenomen lingüístic, sense judici de valor. Es tracta de la seqüència verbal —o verbopronominal— *vèusela*, del primer vers del poema «La Maleïda» de *Canigó*, que li serveix per mostrar l'epèntesi vocàlica que es produeix entre dos clítics en certes ocasions (Fabra 1891: 42). El vers és «Vèusela aquí: mirau sa gegantina altura» (Verdaguer 1886: 63).⁶

La segona referència, del 1897, és una referència de la qual tenim coneixement per via indirecta. En la conferència «La definició de la llengua catalana», pronunciada a l'Ateneu Barcelonès el 18 de març, Fabra afirma, segons la nota periodística publicada l'endemà a *La*

catui no troba sempre totes les ocurrences dels mots (desembre del 2018). Així, de les 5 referències a Verdaguer que conté la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, només en troba 4. De les 5 referències de la *Gramàtica de la llengua catalana*, només en troba 3. Hi ha altres casos d'error. Això és el que impedeix assegurar categòricament que no hi ha cap referència a Verdaguer que no hagi estat controlada.

6. En l'edició de les *Obres completes* de la Selecta —almenys en la de 1949—, la segmentació de la seqüència és «Veu's-e-la» (Verdaguer 1949: 344), segmentació que segueixen a Edicions 62 (Verdaguer 1980: 42), a Orbis / Edicions 62 (Verdaguer 1985: 38) i a *Totes les obres* de Proa (Verdaguer 2003: 278) —amb una petita variació gràfica: «Veu's(e)-la». Aquesta segmentació respon de fet a l'anàlisi de Fabra, que considera que *veus* és la cadena formada per l'imperatiu *veu* i el clític *s*, que és reducció de *vos*: *veu-vos* → *veu-(vo)s* → *veu's* (vegeu també Fabra 1932: s. v. *veure*). En canvi, en l'edició de Quaderns Crema (Verdaguer 1995: 72) i en la de Proa de Llorenç Soldevila (Verdaguer 2002c: 76), la segmentació és «Veus-e-la» segurament perquè se segueix la idea de Coromines, sembla que més problemàtica, que *veus* és el resultat de la combinació lexicalitzada de *vet* (imperatiu plural) + *heus* (Coromines 1984: 790). Sigui com sigui, el comentari de Fabra el que vol destacar és l'aparició de la vocal epentètica entre *s* i *la*. (Per comoditat, en la resta del treball escric la cadena tal com la va grafia Verdaguer: *vèusela*.)

Vanguardia, el següent: «Convengamos, si se quiere, terminó diciendo el señor Fabra, en que el catalán haya sido un dialecto, pero ahora la literatura que ha producido una *Atlántida* como la de Verdaguer, es la prueba más palpable de que no puede haber surgido sin ser una verdadera lengua» (Fabra 2013: 324).

Les següents cinc referències són d'un any després: apareixen a la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, publicada el 1898. N'hi ha una que és la repetició de la referència de l'*Ensayo* (1898: 103) i, de les altres quatre, dues serveixen —també sense judici de valor— per il·lustrar que en poesia és comú fer rimar les vocals obertes amb les tancades (1898: 12), i per donar exemples d'autors que escriuen els plurals en *-es* però rebutgen els subjuntius en *-i* (1898: 60); i dues són ja més directament adduïdes com a suport de les propostes ortogràfiques de l'obra: «avui aquesta *c*, anomenada *c* trencada, torna a usar-se molt, essent cada dia més nombrosos els partidaris de la seva conservació (AGUILÓ, VERDAGUER, L'AVENÇ)» (1898: 21), i «però cada dia són més nombrosos els partidaris d'una sola grafia (AGUILÓ, VERDAGUER, L'AVENÇ)» per als plurals femenins i els masculins que acaben en *-e* (*mares, pares*) (1898: 35).⁷

Troblem la següent referència a Verdaguer a l'estudi «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari», publicat el 1907, al primer volum de l'*Anuari* de l'Institut d'Estudis Catalans, i torna a ser la referència que ja havíem trobat a l'*Ensayo* i a la *Contribució*. Només que ara Fabra ja deia obertament que representar gràficament el so epentètic en qüestió era poc recomanable (1907: 362).

7. Els versos de Verdaguer que Fabra addueix per a la qüestió de la rima tornen a ser de *Canigó*, en concret, del cant sisè: «De la claustra en un racó / s'enfila una escala airosa: / un marbre és cada graó / vionat de blanc i rosa» (Verdaguer 1995: 102). Per a la qüestió del subjuntiu, la frase és aquesta: «Entre ls que no admeten els subjuntius en *i*, hi ha també partidaris dels plurals en *as* (BALLOT, BOFARULL, ESTORCH) i dels plurals en *es* (AGUILÓ, VERDAGUER)» (Fabra 1898: 60). Com em recorda Ramon Pinyol, Verdaguer havia incorporat la *ç* a *Canigó*, per recomanació de Josep Balari (*apud* Casacuberta i Fàbregues 1977: 62), i Joaquim Casas Carbó ho havia destacat el 1890: «hi ha hagut una especie de resurrecció de dita lletra, y entre altres, pocs en veritat, el nostre insigne poeta Mossen Verdaguer n'ha fet un ús constant y racional en el seu magnífic poema *Canigó* publicat l'any 1886» (Casas Carbó 1890: 283). Vegeu també Segarra (1985: 50-51; 1998: 65) i, per a la influència de Balari en Verdaguer, Quetglas (1990: 18-19) i Pinyol (2002: 44 i 77).

4. Recompte cronològic. Del 1910 al 1920

Fabra torna a al·ludir Verdaguer tres anys després, el 4 de novembre de 1910, en una carta a Jaume Massó i Torrents. Com se sap, en aquell moment Fabra estava acabant de redactar la *Gramática de la lengua catalana* que havia de publicar-se el 1912, i una de les tasques que l'entretenia era l'elaboració de la «Selecta» d'autors catalans amb què havia de tancar-se l'obra. Massó li acabava d'enviar uns quants poemes de diferents autors perquè hi fossin inclosos. I Fabra li respon: «Excellents les poesies de Verdaguer, Maragall, Matheu, Oliver, Alcover i Costa y Llobera» (Fabra 2011a: 174). Uns mesos després, el primer de març del 1911, encara en relació amb la «Selecta», Fabra escriu a Massó que «D'en Verdaguer, no'm desplaui *L'alzina del Passeig de Gràcia*, i potser també aniria bé alguna de les seves poesies místiques» (Fabra 2011a: 196). I uns quants dies més tard li torna a parlar de Verdaguer «D'en Verdaguer potser m'agrada mes *El pi de les tres branques* (treint-ne algunes coses) que *L'alzina del P. de Gràcia*» (Fabra 2011a: 200).

Uns mesos després, ara en carta a Joaquim Casas Carbó (3 de maig de 1911), li diu que «caldría desde ara tenir en la collecció un tros de prosa de Maragall i d'en Verdaguer, esquisits (triant be, se'n trobarien), i sols que [...] disposessim de dos fragments esquisits d'en Maragall i d'en Verdaguer, amb els dits fragments i el del discurs presidencial de l'Aguiló, ja quedaria be la part de prosa moderna [...]. Per tot això que't dic, convé que'ls pocs fragments de prosa moderna, sigui *escollidíssims*; doncs urgeix alguna cosa d'en Maragall i d'en Verdaguer!» (Fabra 2011a: 209). Uns dies després, el 24 de maig de 1911, li fa saber —com havia escrit a Massó— que de Verdaguer prefereix *El pi de les tres branques* a *L'alzina del passeig de Gràcia*, i això perquè, de cara a la «Selecta», caldrà «suprimir prosa, deixant-hi tant solament aquells fragments que (com el d'en Maragall o'l de l'Aguiló) tracten de coses de Catalunya (com la llengua, un ball: la sardana, un costum, etc.), els més escaients en un llibre endreçat a gent forastera» (Fabra 2011a: 212).

L'any 1912 es va publicar la *Gramática de la lengua catalana*. Fabra esmentava Verdaguer en el pròleg, quan es referia als espanyols «que sientan deseos de conocer un idioma que es hablado por más de tres

millones y medio de españoles y cuenta con autores como Llull y Auzias March entre los antiguos, y como Maragall y Verdaguer entre los modernos» (Fabra 1912: v). Al cos de l'obra només esmentava Verdaguer una vegada (1912: 126), de nou per oferir el comentari que ja havia fet a l'*Ensayo*, a la *Contribució* i a «Sobre diferents problemes» (sobre la seqüència verbal *vèusela*). I a la «Selecta» incloïa tres textos de Verdaguer: els poemes «Balada de Mallorca» i «La farigola», i la prosa «El pi de les tres branques» (Fabra 1912: 299-302).⁸

La següent al·lusió de Fabra a Verdaguer apareix en la conversa filològica del 12 de desembre de 1919, en la qual, a propòsit dels recursos de derivació de la llengua catalana, hi llegim el següent: «Comptant, per exemple, amb un nombre reduïdíssim d'adjectius formats amb el sufix *ívol*, aquests difícilment podien servir de models per a la formació de nous adjectius en *ívol*; però Verdaguer introduí en la llengua literària una munió d'aquells adjectius, i *ívol* pogué així esdevenir un sufix productiu» (Fabra 1919: 159).

Poc després, el 20 d'abril de 1920, Fabra — que, com se sap, llavors era director de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans — escriu una carta a Manuel de Montoliu — que hi treballava — acusant recepció de les cèdules lexicogràfiques de *L'Atlàntida* i fent-li saber que fa pocs dies ha rebut les de *Canigó*, i li indica que les presentarà «a la sessió de dijous» (Fabra 2011a: 281-282). Però el dijous següent, 22 d'abril, no consta que hi hagués reunió de la Secció Filològica, almenys si seguim les actes publicades a les *Obres completes* (Fabra 2013: 440-461). De fet, no consta que les hi presentés mai (potser Fabra no es refereix a una sessió de la Secció Filològica). En

8. El poema «Balada de Mallorca» pertany a *L'Atlàntida* (Verdaguer 2002d: 239-245). «La farigola» es va publicar al volum *Flors de Maria* (1902). Probablement Fabra el va transcriure de la segona edició, de 1905, feta precisament per L'Avenç (Verdaguer 1905: 44-45). «El pi de les tres branques» és un text en prosa que, d'acord amb Ramon Pinyol — que el reedita en la seva edició crítica de *Pàtria* (Verdaguer 2002b: 520-523) —, aparegué com a pròleg a l'edició en opuscle, sense data, publicat segurament el 1897, del poema homònim (Pinyol, *apud* Verdaguer 2002b: 520). L'edició de Fabra en suprimeix alguns passatges. Tots tres textos estan modificats ortogràficament. Finalment, l'altre text verdaguerià del qual parla Fabra (i que no edita), «A l'alzina del passeig de Gràcia», és una prosa i va ser publicada pòstumament a *La Veu de Catalunya* el 10 de juny de 1903, i ha estat editada críticament per Francesc Codina dins el volum *Barcelona. Textos per a un llibre* (Verdaguer 2006: 359-364; vegeu també p. 463-264 i 469).

canvi, l'any següent, al gener (el dia 27), en una sessió de la Filològica, Fabra va presentar unes quantes paraules perquè es debatessin, indicant que una d'aquestes havia estat usada per Verdaguer a *Canigó* (Fabra 2013: 445). ¿Potser havia recorregut Fabra a les cèdules que li havia enviat Montoliu uns mesos abans? El que resulta estrany és que la paraula que Fabra atribueix a *Canigó* és *aprestar-se*, que no figura al poema verdaguerià.⁹

Cal esmentar finalment, pel que fa a aquest període, que sembla que Fabra es va encarregar de la correcció de la coneguda antologia poètica de Verdaguer preparada per Carles Riba i publicada el 1923: el 2 de maig de 1922 Joan Estelrich fa arribar a Fabra l'original de l'obra i li diu que la hi envia perquè la corregeixi ortogràficament (Fabra 2011a: 286).

5. Recompte cronològic. L'època de la dictadura

Encara que no es tracti de cap al·lusió a Verdaguer, penso que té interès que consignem la participació de Fabra en un acte de 1924 relacionat amb el poeta. Com se sap, el 14 de maig va tenir lloc la inauguració oficial del monument a Jacint Verdaguer al passeig Sant Joan de Barcelona, presidida pel rei d'Espanya, el dictador Primo de Rivera i nombrosos representants de l'alta jerarquia eclesiàstica i militar (Torrents 2002: 149). Un grup d'artistes i escriptors encapçalats per Àngel Guimerà que no hi va voler participar, entre els quals hi havia Pompeu Fabra, van deixar una corona de flors damunt la tomba

9. D'acord amb la recerca feta per Josep Murgades (2013: 445), que puc confirmar. Potser Fabra es va equivocar, o potser es va equivocar el redactor de l'acta de la sessió. De les altres paraules presentades a discussió, cap no és usada a *Canigó*. N'hi ha una, *afonyar*, que és usada a *L'Atlàntida* (Verdaguer 2002d: 220). D'altra banda, com he dit, no consta que a l'abril de 1920 Fabra presentés a la Secció les cèdules de vocabulari verdaguerià elaborades per Montoliu, però sí que consta que el 10 de juny del mateix any hi va presentar, elaborades igualment per Montoliu, un paquet de cèdules amb vocabulari de Costa i Llobera (Fabra 2013: 443). Finalment, cal afegir que aquestes cèdules lexicogràfiques verdaguerianes elaborades per Montoliu probablement es conserven: deuen ser les que documenten mots procedents de Verdaguer del conjunt classificat com a pertanyent al «Diccionari de la llengua literària moderna» de l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans (Arxiu de l'IEC 2002).

de Verdaguer, al cementiri de Montjuïc, amb una banda que deia «A Mn. J. Verdaguer, els seus» (Jané i Mir 2013: 805).

L'any 1925, al conegut discurs de la sessió inaugural del curs 1924-1925 de l'Ateneu Barcelonès, publicat amb el títol *L'obra de depuració del català*, en una caracterització general de la situació de la llengua literària, Fabra feia aquesta remarca: «Tots sabem el que la llengua literària deu a Verdaguer, que sabé aportar-hi un gran cabal de mots desconeguts del parlar ciutadà» (Fabra 1925: 14).

I en l'entrevista que Tomàs Garcés va fer a Fabra l'any 1926 per a la *Revista de Catalunya* hi apareixen dues referències a Verdaguer. D'una banda, quan el gramàtic narra les vicissituds de la campanya lingüística de *L'Avenç*, afirma el següent: «Aviat hi hagué escriptors al costat nostre i d'altres contra nostre. Entre els primers podríem comptar-hi, com a més afecte, Maragall; i entre els segons, per bé que no eixí mai del terreny de la simple resistència, Verdaguer» (Garcés 1926: 648). Es tracta d'una informació que Fabra torna a donar dos anys més tard, en l'entrevista que li va fer Miquel Duran per a *La Veu de Catalunya*. Els mots de Fabra van anar així: «Entre aquests darrers, la resistència, hi figurava Mossèn Jacint Verdaguer» (Fabra 2013: 658).

La segona referència a Verdaguer que llegim a l'entrevista pertany a una valoració general que fa Fabra del panorama literari del moment. Els seus mots són els següents: «el fet és que les lletres catalanes d'avui, sense posseir un “poeta” de l'alè de Verdaguer, ni un “geni” puixant com Guimerà, han assolit un grau inconegut de maduresa» (Garcés 1926: 652).

Finalment, i encara que no es tracti pròpiament d'una al·lusió directa de Fabra a Verdaguer, em sembla interessant reportar el següent episodi de l'any 1930. Fabra, en una carta del 25 de febrer a Miquel de Garganta, li demana què vol dir *barbís*, i l'informa que algun diccionari fa el mot sinònim de *sèpal* (Fabra 2011a: 333). El 27 de febrer Garganta li respon comentant-li que Aguiló s'equivoca en la interpretació del terme *barbissos* que apareix a *Canigó* (Fabra 2011a: 334). El fet és que, efectivament, el mot *barbís* és recollit al *Diccionari Aguiló* amb el significat de 'sèpal', i documentat únicament amb un vers del cant segon de *Canigó* —la citació és «Les boscúries són sos barbissos» (Aguiló 1988: 192), però el vers complet és «Les boscúries de pins són sos barbissos» (Verdaguer 1995: 50). Però no sembla que aquest vers

avali la definició del diccionari. En rigor, com comunica Garganta a Fabra poc després, el 22 d'abril, en una nova carta (després d'haver-ho consultat amb Pius Font i Quer), els barbissos —i aquesta sembla la interpretació correcta del vers de Verdaguer— no són els sèpals, sinó el conjunt de petites peces filiformes que es troben a l'interior de les flors (Fabra 2011a: 337).¹⁰

6. Recompte cronològic. El període republicà

Les referències de Fabra a Verdaguer durant el període republicà són molt escasses. El 18 d'octubre de 1931 va visitar Vic per fer-hi una conferència, organitzada per l'entitat Catalunya Vella, sobre la conversió del català en llengua nacional. Hi va esmentar Verdaguer, segons la crònica de l'acte que es va publicar a la *Gazeta de Vich*, dues vegades. La primera va ser en el marc de l'explicació del procés de restabliment de l'ús del català culte al segle XIX: «Venturosament essent encara existent el caliu, el patriotisme dels poetes abrandà el foc i per mitjà de Verdaguer, principalment, el català fou altra vegada llengua apta per la literatura» (Fabra 2013: 361). La segona va ser per explicar la importància de la unificació ortogràfica: «Mentre el català servia sols per usos familiars i literaris, l'ortografia era cosa indiferent: *L'Atlàntida* era tan gran amb una ortografia com amb una de diversa» (Fabra 2013: 361). Una idea que repeteix dos anys després a Figueres, en una conferència del 3 de març (Fabra 2013: 387).

L'any 1932 es va publicar el *Diccionari general de la llengua catalana*. Encara que, com se sap, l'obra no conté referències a cap autor i els exemples dels articles del diccionari són anònims i, d'acord amb l'opinió general dels estudiosos, elaborats *ad hoc* (com era habitual llavors en els diccionaris generals), el fet és que sabem, com es va mostrar ja a Ginebra (2009: 319-320), que Fabra va utilitzar un vers de *L'Atlàntida*

10. I de fet aquesta és la definició que poc després redactarà Fabra per a *barbís* al *Diccionari general de la llengua catalana* (Fabra 1932, s.v.); una definició, doncs, que es basa indiscutiblement en el significat que presenta el mot en un vers de Verdaguer.

com a exemple per a l'article corresponent a *brandejar*,¹¹ i que segurament va recórrer també a Verdaguer per a l'exemple dels articles corresponents a *anyívol* —«cabridet anyívol», sintagma documentat per primera vegada en el català contemporani a *Canigó* (Verdaguer 1995: 76) — i a *esquívol* —«oreneta esquívola», també protodocumentat a *Canigó*, en l'ordre «esquívola oreneta» (Verdaguer 1995: 59). Ara hem vist que la definició de *barbís* es fonamenta també en Verdaguer. I encara puc afegir un nou cas: un dels exemples de l'article de *arrombollar* (Fabra 1932: s.v.) és «La neu s'arrombollava», que penso que s'inspira en el text «La neu l'obrí en hivern; quan s'arrombolla / pel torb» del cant segon de *Canigó* (Verdaguer 1995: 44). La petjada lexicogràfica de Verdaguer en el *Diccionari general* sembla, doncs, que es va notant cada vegada més.¹²

No tenim coneixement d'altres referències directes de Fabra a Verdaguer durant el període republicà. En tenim dues d'indirectes. La primera la trobem —ja ho he assenyalat— en la biografia de Fabra que publica Domènec Guansé el 1934, que escriu que Verdaguer acudia sovint a la redacció de *L'Avenç* i mirava amb simpatia l'obra reformadora (Guansé 1934: 15). En rigor no és ni tan sols una referència indirecta, ja que és el biògraf, i no pas Fabra, qui fa l'afirmació. Però és difícil pensar que no fos Fabra qui li proporcionés la informació.

La segona, ja en temps de guerra, prové de Xavier Benguerel. El conegut novel·lista explica a les *Memòries* que, quan treballava a l'Institut de les Lletres Catalanes, Josep M. Capdevila va encarregar-li

11. Vegeu «*brandejar* v. tr. Brandar (una arma). *Brandejant amb mà ferrenya l'espasa flamejant*» (Fabra 1932, s.v.). Cal fer notar que a *L'Atlàntida* l'adjectiu *flamejant* porta la desinència -a (Verdaguer 2002d: 159).

12. La interpretació de les fonts de l'article de *arrombollar* (això no passa amb *brandejar*) presenta certa complexitat. L'article presenta dues accepcions. Una d'intransitiva pronominal, amb l'exemple esmentat, i una de transitiva, amb l'exemple «El torb arrombolla la neu», que també devia estar inspirat en el mateix text de Verdaguer, però per via indirecta, a través del *Diccionari Aguiló* (Aguiló 1988), que ofereix la citació verdagueriana així: «arrombolla'l torb la neu» (i que, malgrat que és entrada canònicament, entre cometes i amb la referència explícita, es tracta d'una citació deformada, que, a més, modifica la construcció verbal original de Verdaguer, que era pronominal i no transitiva). En qualsevol cas, caldria fer un estudi sistemàtic de la presència del lèxic verdaguerià en el *Diccionari general*, tasca per a la qual seran indispensables les fitxes a les qual em referia a la nota 9.

de buidar textos de Verdaguer i de fer un inventari dels mots verdaguerians que no recollia el *Diccionari general* (Benguerel 1971: 258-259). Quan acabava la guerra i tots dos eren al mas Perxers, Benguerel va «sotmetre» a Fabra un dels seus inventaris, elaborat a partir de les *Rondalles*. Els mots del novel·lista són els següents:

Fabra em feia la impressió d'operar amb mètodes d'entomòleg: s'apoderava de cada una de les meves paraules, l'examinava lentament, com si ho fes al microscopi.

—No, *marxandissa* no m'agrada, i molt menys *malborós*. Els castellanismes em fan por, però també els gal·licismes que Verdaguer importà del Vallespir. En canvi, *xana*, sí, i *rabijol*, i *tocar ruixola*... A estones parlava com si l'endemà hagués d'assistir en una sessió de l'Institut d'Estudis Catalans (Benguerel 1971: 258-259).¹³

7. Recompte cronològic. L'exili

A l'exili, en les converses a Montpeller amb Francesc Pujols i Artur Bladé de la primavera de 1941 que després van ser recollides al llibre *Contribució a la biografia de Mestre Fabra* (Bladé 1965), el gramàtic va fer una referència circumstancial a Verdaguer en parlar de Francesc Matheu: «Matheu obtingué així mateix que la família Verdaguer li concedís l'edició de les obres completes del gran poeta. Així es va apuntar un èxit a costa, naturalment, de la llengua» (Bladé 1965: 106).¹⁴

13. Text editat també a Fabra (2013: 727). Cap d'aquests tres mots no va ser incorporat a les edicions posteriors del *Diccionari general* ni ha estat després recollit pel DIEC2. Sí que figuren al DCVB, en el cas de *rabijol* documentat precisament (i únicament) a les *Rondalles* de Verdaguer, i en el cas de *tocar ruixola* documentat a les *Rondalles* i en Ruyra. Això al marge, no deixa de ser sorprenent que en unes circumstàncies tan difícils com l'anada a Mas Perxers Benguerel hagués pres amb ell les fitxes de lèxic verdaguerià. Aquestes fitxes no són al fons Xavier Benguerel i Llobet de la Biblioteca de Catalunya (2015) ni, pel que sembla, han estat localitzades. (En canvi, el fons conté unes fitxes de la traducció de l'*Odissea* de Carles Riba.)

14. El fet que aquesta afirmació (que la família Verdaguer va concedir a Matheu l'edició de les obres completes de l'escriptor) no sigui precisa —vegeu Pinyol (2007)— no en modifica el valor en relació amb el que aquí es tracta, que és el reconeixement de la importància de Verdaguer.

El 4 de febrer de 1945 Lluís Nicolau d'Olwer escriu una carta a Fabra fent-li saber que es prepara un acte d'homenatge a Verdaguer amb motiu del centenari del seu naixement, i li proposa formar part del comitè d'honor del projecte. També li diu que es preveu publicar un volum amb textos verdaguerians i estudis sobre el poeta, i li demana si hi vol contribuir amb algun treball sobre la personalitat de l'homenatjat (Fabra 2011a: 594-595). Fabra li contesta el 15 de febrer acceptant formar part del comitè d'honor, però no li diu res del treball (Fabra 2011a: 596). El 19 del mateix mes Nicolau li agraeix l'acceptació i torna a parlar-li de la col·laboració, proposant-li si voldria «escriure alguna cosa sobre “Verdaguer i la llengua catalana”, per exemple» (Fabra 2011a: 598). No tenim constància que Fabra arribés a plantejar-se la redacció d'aquest estudi.¹⁵

Les dues últimes referències conegudes de Fabra a Verdaguer apareixen en la carta a Joan Coromines del 8 de maig de 1948 —Fabra li parla del conegut projecte de la *Catalan Grammar* i li diu que contindrà una antologia triadíssima d'autors «des de Llull als valencians del segle xve i des de Verdaguer a Carner, amb la traducció en anglès» (Fabra 2011a: 718) — i en el document en el qual tracta dels canvis ortogràfics de la segona llista d'esmenes al *Diccionari general* que va trametre, sembla que al novembre, a l'Institut d'Estudis Catalans — en el qual proposa de substituir *cérvol* per *cervo*, tot indicant que la forma *cérvol* és usada per Verdaguer (Ferrer, Ferrer i Pujadas 1998: 222; Fabra 2007: 1995) (¿Ho deia de memòria? ¿Tenia a Prada cap text de Verdaguer o cap document sobre el lèxic del poeta?)¹⁶

15. L'acte d'homenatge a Verdaguer es va celebrar a París (Torrents 2002: 150-151), i el volum a què al·ludeix Nicolau deu ser la *Miscel·lània Verdaguer* que es va publicar el 1946, també a París (Torrents 2002: 151). A més, el 27 de maig de 1945 es va celebrar un acte verdaguerià a Perpinyà, presidit precisament per Fabra (Fabra 2011a: 595; Jané i Mir 2013: 833), durant el qual el gramàtic va fer un parlament (Manent 2005: 283-284), del qual no sabem res més.

16. Sembla, però, que Fabra no tenia del tot la raó, ja que una consulta al CTILC (desembre 2018) proporciona 3 ocurrences del mot en obres de Verdaguer, dues amb la forma *cervo* (de *L'Atlàntida* — en plural: *cervos* — i de *Roser de tot l'any*) i una amb la forma *cérvol* (també de *Roser de tot l'any*).

8. Balanç

De les referències de Fabra al poeta de Folgueroles n'hi ha, en primer lloc, unes quantes que tenen a veure de manera general amb la figura de l'escriptor (és a dir, que no tenen a veure, almenys directament, amb qüestions específiques de llengua). Són referències que palesen que el gramàtic assumia sense problemes la canonicitat de Verdaguer i el lloc preeminent que ocupa en el sistema literari i cultural català:¹⁷ la del pròleg a la *Gramática de la lengua catalana* parlant d'un idioma que «cuenta con autores como Llull y Ausias March entre los antiguos, y como Maragall y Verdaguer entre los modernos» — també, lògicament, el fet d'incloure a la «Selecta» de l'obra tres textos de Verdaguer—; la indicació de l'entrevista amb Tomàs Garcés a propòsit que «les lletres catalanes d'avui» no posseeixen un poeta de «l'alè de Verdaguer»; l'afirmació —de la conferència de 1931 a Vic— que «el patriotisme dels poetes abrandà el foc i per mitjà de Verdaguer, principalment, el català fou altra vegada llengua apta per la literatura»; i, tractant del projecte de la *Catalan Grammar*, la referència —en la carta a Coromines de 1848— a l'antologia «triadíssima» amb autors «des de Llull als valencians del segle xve i des de Verdaguer a Carner».¹⁸

17. De tota manera, la canonicitat de Verdaguer, precisament per als dos moviments en què Fabra participa activament —i successivament—, el Modernisme i el Noucentisme, és una canonicitat reconeguda i acceptada però carregada de conflictes i problemes. Vegeu, per a la relació del primer moviment amb Verdaguer, Castellanos (1999). Per a la del segon, Murgades (2002). Vegeu també Farré (2002, 2003) i Pinyol i Quer (2006: 412) i —per a la visió general de la Renaixença que tenien aquests dos moviments— Castellanos (1994) i Murgades (1994) —que conté comentaris explícits sobre la posició de Fabra.

18. No dono a partir d'ara les dades bibliogràfiques precises de les referències perquè han aparegut totes abans, i d'aquesta manera alleugereixo el text. També hem d'interpretar que van en aquesta línia de reconeixement de la canonicitat de Verdaguer la participació el 1924 en el lliurament de flors a la tomba del poeta, l'acceptació el 1945 de formar part del comitè d'honor del projecte d'homenatge a Verdaguer, i la participació en l'acte en memòria de l'escriptor de Folgueroles que va tenir lloc el mateix 1945 a Perpinyà. Potser també cal col·locar aquí el comentari sobre Francesc Matheu i sobre l'edició de les obres completes de Verdaguer en català no normatiu, ja que el comentari només té sentit si es dona per descomptat que l'autor de *L'Atlàntida* és un referent cabdal de la literatura cata-

Particularment interessant en aquest sentit és l'afirmació, de la conferència de 1897 a l'Ateneu Barcelonès, amb la qual Fabra defensa que l'aparició d'una obra com *L'Atlàntida* testimonia que el català és una «verdadera lengua», i no pas un dialecte. Es tracta d'una afirmació molt semblant a una d'escrita per Joan Sardà uns quants anys abans, a propòsit de *Canigó*: «Si alló que'l català es un dialecte mitj mort é inhabil pera esser instrument d'una literatura no fos ja un molí de vent que és més que ridícul embestir y combatre, invocariam com á refutació concloent la derrera obra de Mossen Jascinto Verdaguer» (Pinyol i Quer 2006: 410). Aquestes afirmacions —Pinyol i Quer en presenten d'altres en la mateixa línia— potser ens ajuden a entendre el sentit d'una de les qüestions que plantejava al començament: quan els autors han dit que Verdaguer ha estat el creador del català literari modern, el que en realitat els impulsava a fer l'afirmació és sobretot la convicció que l'obra del poeta de Folgueroles *certifica* de manera contundent i definitiva que el català és apte per a la literatura culta. I, de retruc, certifica el valor de la llengua catalana. No podem oblidar que, almenys en part, en el context cultural del segle XIX —molt més que ara, doncs— un idioma té el valor que té la seva literatura.¹⁹

Es fa més difícil especular si, des del punt de vista estricte del gust literari, Fabra se sentia atret per l'obra de Verdaguer. En les cartes al·ludides a Massó i Torrents i a Casas Carbó, el gramàtic qualifica d'excel·lents les poesies de Verdaguer que li han tramès —també qualifica així les de Maragall, Matheu, Oliver, Alcover i Costa i Llobe-

lana, i potser per la mateixa raó també cal col·locar aquí la frase amb què afirma que *L'Atlàntida* era tan gran amb una ortografia com amb una altra.

19. Precisament durant el segle XIX aquesta percepció —que procedeix com a mínim del Renaixement— comença a canviar (però aquest és un punt que ara no desenvoluparé més). La interpretació que la frase «Verdaguer, creador del català literari modern» significa 'Verdaguer certifica formalment i *oficialment* que el català és apte per a la literatura moderna' —més que no pas que la llengua de Verdaguer sigui a partir de llavors el model o la carcassa de la llengua literària— em penso que queda avalada per molts dels textos que addueixen Pinyol i Quer (2006) en el seu documentat estudi. Són textos que elogien la qualitat de la llengua de Verdaguer i en destaquen, precisament, la singularitat i l'excepcionalitat (Ginebra 2009: 318). La qüestió, de tota manera, no es pot considerar tancada, i caldrà reflexionar-hi més i buscar més vies d'anàlisi: al treball de Pinyol i Quer també hi ha textos que al·ludeixen al caràcter modèlic de la llengua de Verdaguer.

ra—, afirma que no li desplaça *L'alzina del passeig de Gràcia* i que potser també inclouria a la «Selecta» alguna de les poesies místiques de Verdaguer, i puntualitza que del poeta de Folgueroles potser li agrada més *El pi de les tres branques* (traient-ne algunes coses) que *L'alzina del passeig de Gràcia*. No es poden obtenir conclusions generals d'aquests brevíssims comentaris. Si consideréssim que Fabra no té per què apartar-se del gust general dels modernistes —en la primera etapa de la seva trajectòria— i del gust general dels noucentistes —en la segona—, hauríem de pensar que no era un admirador apassionat de l'obra de Verdaguer. Són conegudes les paraules contundents de Josep M. de Sagarra sobre els gustos de la penya de *L'Avenç*: «en la taula de valors —tan gratuïta!— que allí es proclamava com a article de fe, el nom de mossèn Cinto, si hi era tolerat en un aspecte que mai no se li pogué negar, com a anunci de poesia present i irrevocable, he de confessar que no interessava ningú» (Sagarra 2002: 52). Però, en rigor, no podem formular cap judici segur.²⁰

Quant a les referències més específicament lligades a aspectes d'ortografia i gramàtica, en podem dir el següent. En unes quantes ocasions —molt poques—, Fabra addueix un text de Verdaguer per il·lustrar un fenomen lingüístic, sense judici de valor. Ho fa ja a l'*Ensayo* —amb la seqüència verbal *vèusela*, a la qual torna a referir-se a la *Contribució* (1998), a «Sobre diferents problemes» (1907) i a la *Gramàtica de la llengua catalana* (1912), i posteriorment ho fa a la *Contribució*, per il·lustrar que en poesia és comú fer rimar les vocals obertes amb les tancades, i per donar exemples d'autors que escriuen els plurals en *-es* però rebutgen els subjuntius en *-i*. En altres ocasions —també molt poques, només dues, totes dues de la *Contribució*— Fabra addueix una pràctica lingüística verdagueriana com a suport de les seves propostes ortogràfiques: ús de la *ç* i plurals femenins en *-es*. No hi ha en tota l'obra de Fabra, però, cap referència a la sintaxi de Verdaguer i, quant a la morfologia —o a la morfofonologia—, l'únic

20. Per a l'interès estrictament estètic del Modernisme i el Noucentisme per Verdaguer —més enllà del reconeixement del seu significat en la història de la literatura—, vegeu els autors esmentats en la nota 14. En la nota 7 hem vist que Casas Carbó qualificava *Canigó* de «magnífic», i si elucubrem que Casas i Fabra compartien gustos literaris, llavors podem pensar que aquesta obra va agradar força al gramàtic (de fet, l'havia llegit abans del 1891). Però no deixa de ser, com dic, una especulació.

punt tractat és el fenomen ja esmentat exemplificat amb la seqüència *vèusela*. De fet, l'anàlisi de la normativa morfològica i sintàctica de Fabra i l'examen de la morfologia i la sintaxi de Verdaguer (en la mesura que ha estat realitzat) fan veure que el pes del poeta de Folgueroles en aquestes àrees de la codificació lingüística va ser molt petit —o nul.²¹

En canvi, les referències a qüestions de lèxic, encara que tampoc no són abundants, tenen més interès. La primera apareix el 1919, en una conversa filològica. Fabra hi afirma, com hem vist, que Verdaguer va introduir en la llengua literària una gran quantitat de derivats en *-ívol*, i que això (i aquest punt és rellevant) va convertir aquest sufix en productiu per a la llengua literària contemporània.²² Sabem que poc després, el 1920, treballava amb cèdules lexicogràfiques de *L'Atlàntida* i de *Canigó*, i que el 1921 va presentar unes quantes paraules —sembla que algunes de *Canigó*— perquè es debatessin en una sessió de la Secció Filològica. El 1925 va reconèixer públicament «el que la llengua literària deu a Verdaguer, que sabé aportar-hi un gran cabal de mots desconeguts del parlar ciutadà» —i segurament l'ús de l'expressió «mots desconeguts del parlar ciutadà» en comptes de, per exemple, «mots rurals» no és casual (m'hi refereixo després). El 1930 s'interrogava (i ho preguntava als seus col·laboradors) sobre el significat d'un mot que apareixia a *Canigó* (*barbís*). El 1932, la publicació del *Diccionari general* testifica que Fabra va tenir en compte cert material lèxic verdaguerià. El 1939 debatia amb Benguerel sobre mots de les *Rondalles* de Verdaguer. I el 1948 —un mes abans de morir—, en un document en el qual tractava dels canvis ortogràfics d'una llista d'esmenes per fer al *Diccionari general*, es referia de nou a Verdaguer indicant que el poeta feia servir la forma *cérvol*.

Les dades, així, revelen que Fabra es va començar a interessar pel lèxic de Verdaguer a partir de 1919, i una hipòtesi consistent amb això seria que, després d'haver-se publicat les *Normes ortogràfiques* (1913) i la *Gramàtica catalana* (1918), amb els ulls posats en el projecte següent

21. Com va ser molt petit o nul en general el pes de la llengua escrita del XIX (Ginebra i Solà 2007: 115-116; Ginebra 2009: 315-316). Per a l'anàlisi de la morfologia de Verdaguer, vegeu Perea (2006).

22. Vegeu a Ginebra (2009: 319-320) dades concretes sobre l'aportació dels adjectius verdaguerians en *-ívol* al *Diccionari general*. Vegeu també Garolera (1996: 183-186) i Ginebra i Solà (2007: 194-195).

de la sèrie normativa, el diccionari, Fabra considerés que l'examen del lèxic verdaguerià era una de les tasques importants que calia fer. Les vicissituds històriques i polítiques, que van obligar a redactar el diccionari d'una manera prou diferent de la inicialment prevista, i que després van impedir publicar-ne amb normalitat una segona edició controlada per Fabra, potser van privar la lexicografia fabriana de tenir més en compte el lèxic de Verdaguer.

Finalment —i ja en un altre ordre de coses—, cal fer esment dels dos comentaris, en l'entrevista de l'any 1926 amb Tomàs Garcés i en l'entrevista del 1928 amb Miquel Duran, en què Fabra manifesta que Verdaguer era contrari a les propostes ortogràfiques de *L'Avenç*. Malgrat que no sembla que hi hagi raons per no creure Fabra, el fet és que contrasten amb l'afirmació de Guansé, també esmentada i no gaire posterior (de 1934, i que penso que havia de provenir forçosament del gramàtic), que Verdaguer simpatitzava amb les reformes de *L'Avenç*. Tenim, doncs, dades que semblen contradictòries. I el fet és que ara per ara no podem anar gaire més lluny en aquesta qüestió. Josep Miracle (1968: 289, 330) també addueix les paraules dites per Fabra a Garcés sobre la «resistència» de Verdaguer, i tot seguit afirma que el poeta es deixava caure de tant en tant a la rebotiga de *L'Avenç* i els encoratjava. Però no intenta resoldre la contradicció. Potser Fabra sabia que Verdaguer, quan *L'Avenç* va editar-li *Sant Francesc* i *En defensa pròpia*, havia mostrat certa resistència en uns aspectes però no en d'altres.

En la seva anàlisi de les correccions introduïdes als articles d'*En defensa pròpia* per a l'edició de *L'Avenç*, Lluïsa Plans afirma que Verdaguer acceptà les esmenes que li foren proposades, i que *L'Avenç* acceptà al seu torn la major part de les correccions de Verdaguer fetes damunt els retalls dels articles (Plans 2012: 150). Tot plegat la condueix a referir-se al «suport que Verdaguer donà a la modernització de la llengua i al grup que la impulsava» (Plans 2012: 151) i a considerar que, poc o molt, Verdaguer es va integrar en la política lingüística de *L'Avenç* (Plans 2012: 152). Podria haver passat, doncs, que Verdaguer se sentís refractari a les reformes de *L'Avenç* pel to iconoclasta amb què es manifestaven i perquè representaven un trencament abrupte amb la tradició literària recent, i alhora que hi connectés —ell, que, com també recorda Plans (2012: 150), va ser «curós sempre en qüestió

de llengua» — pel que significaven com a esforç de rigor gramatical i ortogràfic i de seriosa dignificació de la llengua escrita.²³

9. Comentaris finals i conclusions

Pompeu Fabra valorava Verdaguer com a figura central del moviment de represa literària del segle XIX, i va destacar explícitament que l'aparició d'una obra com *L'Atlàntida* certificava l'aptesa del català com a «verdadera lengua» (i que el redimia, doncs, de la hipotètica condició de «dialecte»). En aquest sentit Fabra s'arreglerava amb altres autors anteriors — com Joan Sardà — que s'havien manifestat en la mateixa línia. Aquesta idea — que l'obra de Verdaguer demostrava definitivament el valor del català com a llengua — potser és el que fonamenta, de manera més o menys conscient, les valoracions posteriors que condueixen a l'afirmació que Verdaguer ha estat el «creador del català literari modern».

En el terreny estricte de les solucions proposades en la tasca de codificació lingüística, Fabra va tenir molt poc en compte Verdaguer — com va tenir molt poc en compte tots els escriptors catalans del segle XIX —, però sí que el va atreure l'obra verdagueriana quan treballava en l'àmbit del lèxic. La impressió que fa és que Fabra apreciava les aportacions lèxiques de Verdaguer sobretot pel caràcter *precís* d'aquest lèxic (i, també, pel seu caràcter genuí). En canvi, volia evitar que la valoració lexicològica de Verdaguer es fonamentés en la idea, potser més aviat mítica, que la suposada *ruralitat* del llenguatge verdaguerià era la clau de la seva riquesa lèxica. Per això, en referir-se a les aportacions del poeta, parla de mots «desconeguts del parlar ciutadà», i no pas de mots rurals o rústics. Els ciutadans poden sentir-se empesos a aprendre paraules que desconeixen; en canvi, és més difí-

23. Sigui com sigui, Murgades (2013: 653) fa notar que, si és el cas que Verdaguer va mostrar-se resistent a les reformes ortogràfiques, és evident que Fabra no va guardar-li rancúnia. Caldria explorar igualment, com em suggereix Ricard Torrents, el pes que podia haver tingut en els plantejaments de Verdaguer l'antifabisme de Jaume Collell, que podria haver influït en el poeta (tot i que ja havien partit peres a la dècada dels noranta). I potser el fet que l'any 1896 *La Pomerola* de Verdaguer fos completament ignorada als Jocs Florals també va afavorir l'acostament de Verdaguer als de L'Avenç.

cil que sentin atracció per incorporar mots que tenen com a qualitat principal la de ser «rurals». És evident que el civilisme noucentista que va presidir la labor de Fabra també afavoria aquesta posició.²⁴

Referències

- AGUILÓ, Marian (1988): *Diccionari Aguiló*, edició facsímil. Barcelona: Alta Fulla, vol. I (toms I i II de la primera edició).
- AMICS APLEC DE MATAGALLS: «Jacint Verdaguer». <https://www.aplecmatagalls.cat/Mn%20Cinto%20Verdaguer/bibliografia.htm>. Consulta: octubre 2018.
- ARGENTER, Joan A. (2018): «Pompeu Fabra, artífex del català literari modern». *El País*, 19 febrer 2018.
- ARXIU DE L'IEC (2002): «Inventari de les fitxes lexicogràfiques a l'Arxiu de l'IEC procedents de les antigues calaixeres de les Oficines Lexicogràfiques», document accessible a https://www.iec.cat/arxiu/documents/Definitiu%20final_per_web.pdf. Consulta: desembre 2018.
- BALCELLS, Albert (2013): *Jaume Massó i Torrents i la modernitat, 1863-1943*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BENGUEREL, Xavier (1971): *Memòries. 1905-1940*. Madrid/Barcelona: Alfaguara. Segona edició. Barcelona: L'Avenç, 2008 (però cito per la primera).
- BIBLIOTECA DE CATALUNYA (2015): «Fons Xavier Benguerel i Llobet. Inventari de recepció del fons», document accessible i descarregable a <http://www.bnc.cat/Fons-i-col-leccions/Cerca-Fons-i-col-leccions/Benguerel-i-Llobet-Xavier>.
- BLADÉ DESUMVILA, Artur (1965): *Contribució a la biografia de Mestre Fabra*. Barcelona: Rafael Dalmau. Reproduït dins *Obres completes*. Valls: Cossetània, vol. 7, 2009, p. 11-114. Edició electrònica: Valls: Cossetània, 2011 (però cito per la primera edició).

24. La idea que el valor de la llengua de Verdaguer provenia del seu caràcter rural o pagès és una idea que es va començar a difondre ben aviat. Vegeu dades a Pinyol i Quer (2006: 408). Vegeu també Ginebra (1997). Fabra era especialment reticent a la complaença ruralitzant (Ginebra i Montserrat 2000: 367). Deia això en una carta del 1911 a Joaquim Casas Carbó: «deixa-m dir-te, de passada, que'l ruralisme a tothora m'empipa extraordinàriament!» (Fabra 2011a: 209).

- BOHIGAS, Pere (1982): *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, pròleg d'Amadeu J. Soberanas. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CAMPS i ARBÓS, Josep (2005): «Ramon Xuriguera (1901-1966): ideologia, activitat cultural i literatura», tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- CASACUBERTA, Josep M. de; Joan TORRENT I FÀBREGUES (ed.) (1977): *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. V. Barcelona: Barcino.
- CASAS CARBÓ, Joaquim (1890): «Estudis sobre la llengua catalana». *L'Avenç*, segona època, any II, núm. 12 (31 desembre 1890), p. 282-283.
- CASTELLANOS, Jordi (1994): «La Renaixença vista pels modernistes». A: Joan Ramon Veny-Mesquida (coord.). *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, vol. II. Barcelona: Curial, p. 101-109.
- (1999): «Verdaguer i el Modernisme». *Anuari Verdaguer 1995-1996*, [núm. 9], p. 27-47. També publicat, amb el títol «Jacint Verdaguer i el Modernisme. Una recepció controvertida». A: Jordi Castellanos. *Literatura, vides, ciutats*. Barcelona: Edicions 62, 1997, p. 19-49.
- CÒNSUL, Isidor (2001): «Estudi i edició». A: Verdaguer (2001), p. 15-100.
- COROMINES, Joan (1984): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. IV. Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- CHAVARRIA, Joan; Jordi DOLÇ; Rosa M. MURTRÓ; Màrius PONT (2003): *Jacint Verdaguer. Home, poeta, romàntic*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CTILC = Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana. Institut d'Estudis Catalans. <https://ctilc.iec.cat/>.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; Francesc de Borja MOLL (1930): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol. Palma: Editorial Moll.
- DIEC2 = Institut d'Estudis Catalans (2007): *Diccionari de la llengua catalana*, 2a edició. Barcelona: Edicions 62 / Enciclopèdia Catalana. En línia: <http://dlc.iec.cat/>.
- ESPAIS ESCRITS. «Fabra i Poch, Pompeu». <https://www.espaisescrits.cat/qui-som/autors/pompeu-fabra-i-poch>. Consulta: desembre 2018.

- FABRA, Pompeu (1891): *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Barcelona: Est. y Llib. L'Avenç de Massó y Casas. Reproduït en facsímil a Fabra (2005a), p. 205-329.
- (1898): *Contribució a la gramática de la llengua catalana*, Barcelona: Tipografia L'Avenç. Reproduït en facsímil a Fabra (2005b), p. 331-439.
- (1907): «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari». A: Institut d'Estudis Catalans. *Anuari MCMVII*. Barcelona: Palau de la Diputació, p. 352-369. Reproduït en facsímil a Fabra (2006), p. 207-227.
- (1912): *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Tipografia L'Avenç: Massó, Casas & C^a. Reproduït en facsímil a Fabra (2005b), p. 441-946.
- (1919): [Conversa filològica]. *La Publicidad*, 12 desembre 1919. Citat de Fabra (2010), p. 159.
- (1925): *L'obra de depuració del català*. Barcelona: Ateneu Barcelonès. Reproduït en facsímil a Fabra (2013), p. 269-287.
- (1932): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- (2005a): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 1. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2005b): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2006): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 3. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2007): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 5. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2010): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 7. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2011a): «Epistolari», a cura de Jordi Manent i Tomàs. A: Pompeu Fabra (2011b), p. 11-866.
- (2011b): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 8. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2013): *Obres completes*, direcció de Jordi Mir i Joan Solà, vol. 9. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FARRÉ, Imma (2002): «La recepció de Verdaguer al setmanari *Joven-tut* (1900-1906)». *Anuari Verdaguer*, núm. 11 (2002), p. 527-540.

- (2003): «Verdaguer i *Joventut*. Història d'una instrumentalització». *Llengua & Literatura*, núm. 14 (2003), p. 45-96.
- FELIPÓ, Ramon (2013): «Verdaguer i Queralt». *NacióSolsona*, 19 març 2013. <https://www.naciodigital.cat/naciosolsona/opinio/5675/verdaguer/queralt>. Consulta: novembre 2018.
- FERRANDO, Antoni (2000): «Fabra i el País Valencià». A: Joan A. Argenter (ed.). *Simposi Pompeu Fabra*. Institut d'Estudis Catalans, p. 121-157.
- FERRER, Joan; Josep FERRER; Joan PUJADAS (ed.) (1998): *Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili. Estudi sobre l'ús del guionet en català i llistes d'esmenes al «Diccionari general» per Pompeu Fabra*. Barcelona: Fundació Pere Coromines / Curial Edicions Catalanes.
- GARCÉS, Tomàs (1926): «Conversa amb Pompeu Fabra». *Revista de Catalunya*, any III, núm. 23 (maig 1926), p. 485-494. Reproduït dins Tomàs Garcés. *Cinc converses*. Barcelona: Columna, 1985, p. 43-58. I també (d'on cito) dins Fabra (2013), p. 646-653.
- GAROLERA, Narcís (1996): *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua*. Barcelona: Empúries.
- (2002): «Presentació». A: Verdaguer (2002a), p. 9-33.
- GINEBRA, Jordi (1997): «El mite de la llengua de les muntanyes: algunes referències sobre la desclosa i pervivència d'una constant romàntica». A: Manuel Jorba, Antònia Tayadella i Montserrat Comas (ed.). *El segle romàntic. Actes del Col·loqui sobre el Romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*. Vilanova i la Geltrú: Organisme Autònom Biblioteca-Museu V. Balaguer / Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, p. 157-169.
- (2002): «Verdaguer en el cànon d'autoritats de les gramàtiques de Pompeu Fabra». *Anuari Verdaguer*, núm. 11 (2002), p. 433-439.
- (2009): «La construcció de la llengua literària contemporània: què devem al segle XIX?». *Anuari Verdaguer*, núm. 17 (2009), p. 309-334.
- GINEBRA, Jordi; Anna MONTSERRAT (2000): «Tractament de les unitats fraseològiques en el diccionari de Pompeu Fabra». A: Jordi Ginebra, Raül-David Martínez Gili i Miquel Àngel Pradilla (ed.). *La lingüística de Pompeu Fabra*. Alacant: Institut Interuniversitari

- de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili, vol. II, p. 365-379.
- GINEBRA, Jordi; Joan SOLÀ (2007): *Pompeu Fabra: vida i obra*. Barcelona: Teide.
- GUANSÉ, Domènec (1934): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Llibreria Catalònia.
- JANÉ, Albert; Jordi MIR (2013): «Cronologia general de la vida i l'obra de Pompeu». A: Pompeu Fabra (2013), p. 781-836.
- MANENT, Jordi (2005): *Pompeu Fabra a l'exili 1939-1948*. Barcelona: Proa.
- MIRACLE, Josep (1968): *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà. Edició fac-símil, Barcelona: Proa, 1998.
- MIRALLES I MONTSERRAT, Joan (2005): *Francesc de Borja Moll i la llengua literària*. Barcelona/Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat de les Illes Balears.
- MURGADES, Josep (1994): «La Renaixença vista pel Noucentisme». A: Joan Ramon Veny-Mesquida (coord.). *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)*, vol. II. Barcelona: Curial, p. 111-139.
- (2002): «Verdaguer vist pels noucentistes: entre la ruptura generacional i la canonització institucional». *Anuari Verdaguer*, núm. 11 (2002), p. 115-141.
- (2013): «Presentació, justificació, ordenació i edició [i notes diverses]», de «Textos i materials». A: Fabra (2013), p. 61-777.
- PEREA, Maria Pilar (2006): «Aproximació a la morfologia flexiva en l'obra de Verdaguer». *Anuari Verdaguer*, núm. 14 (2006), p. 373-399.
- PINYOL, Ramon (2002): «Estudi i edició». A: Verdaguer (2002b), p. 21-81.
- (2007): «Les edicions verdaguerianes de la Tipografia "L'Avenç"». A: Francesc Codina, Ramon Pinyol, Antoni Tort i Miquel Tuneu (ed.). *Miscel·lània Ricard Torrents. Scientiae patriaeque impedire vitam*. Vic: Universitat de Vic / Eumo Editorial, p. 377-399.
- (2017): *Verdaguer sota el franquisme: censura i manipulació*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- PINYOL, Ramon; Pere QUER (2006): «L'aportació de Verdaguer a la llengua literària segons els seus coetanis». *Anuari Verdaguer*, núm. 14 (2006), p. 401-418.
- PLANS, Lluïsa (2012): «Estudi preliminar». A: Verdaguer (2012), p. 17-158.
- PLANTADA, Esteve (2016): «Narcís Comadira: "El català es morirà si no fem una discriminació positiva"». *Nació Digital*, 3 juliol 2016. https://www.naciodigital._cat/noticia/111573. Consulta: octubre 2018.
- PORTAL POMPEU FABRA. <https://www.upf.edu/web/portaltompeu-fabra>. Consulta: desembre 2018.
- PUIGVERT, Joaquim M.; Carles PUNCERNAU (ed.) (2016): *Pere Alsius i Torrent (1839-1915). Un farmacèutic entre la Renaixença literària i la científica*. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- PUJOL, Dídac (2009): «Anfòs Par, traductor de Shakespeare: el model de llengua». A: Marcel Ortín i Dídac Pujol (ed.). *Llengua literària i traducció (1890-1939)*. Lleida: Punctum/Trilcat, p. 87-102.
- QUETGLAS, Pere (1990): «Estudi preliminar». A: Josep Balari i Jovany. *Escrits filològics*. Barcelona: Alta Fulla, p. 5-58.
- [REDACCIÓ] (2006): «125è aniversari del patronatge de la Mare de Déu de Montserrat». *Catalunya Cristiana*, any XXVII, núm. 1383 (23 març 2006), p. 33.
- [REDACCIÓ] (2009): «Comadira fixa una nova mirada en Jacint Verdaguer a *Al cel*, dirigida per Xavier Albertí». *Diari de Girona*, 29 setembre 2009. <https://www.diaridegirona.cat/cultura/2009/09/29/comadira-fixa-nova-mirada-jacint-verdaguer-al-cel-dirigida-xavier-alberti/360185.html>. Consulta: novembre 2018.
- REGOLF, Roser (2018): «Un premi de narrativa que reivindica el lèxic de les Terres de l'Ebre». *Diari de Tarragona*, 24 agost 2018. <https://www.diaridetarragona.com/ebre/Un-premi-de-narrativa-que-reivindica-el-lxic-de-les-Terres-de-lEbre-20180824-0012.html>. Consulta: desembre 2018.
- SAGARRA, Josep M. de (2002): *El meu Verdaguer*. Barcelona: La Campana. 1a edició de l'obra, amb el títol *Verdaguer, poeta de Catalunya*. Barcelona: Aymà, 1968.

- SEGARRA, Mila (1985): *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998): *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- SERRA, Jordi (2010): «Homenatge badaloní a Pompeu Fabra», pròleg a Ester Franquesa i Bonet. *Pompeu Fabra, una llengua per a tot i per a tothom*. Badalona: Espai Betúlia, p. 7.
- TORRA, Quim (2011): *Honorables. Cartes a la pàtria perduda*. Barcelona: A Contra Vent.
- TORRENTS, Ricard (2002): *Verdaguer. Un poeta per a un poble*, 2a edició revisada. Vic: Eumo.
- (2004): «Any Verdaguer 2002. Balanç i repte». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Vic (17 i 18 d'octubre de 2003)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 79-92.
- (2018): «Varen coincidir mai Pompeu Fabra i Jacint Verdaguer?», apunt del 26 de juliol al blog *Atlàntida*. <http://rtbe.blogspot.com/2018/07/varen-coincidir-mai-pompeu-fabra-i.html>.
- TV3 (2018): «La web de l'Any Fabra, pel centenari del creador del català modern». <https://www.ccma.cat/tv3/alacarta/espai-internet/la-web-de-lany-fabra-pel-centenari-del-creador-del-catala-modern/video/5737555/>. Consulta: desembre 2018.
- VERDAGUER, Jacint (1886): *Canigó. Llegenda pirenyca del temps de la Reconquesta*. Barcelona: Llibreria Catòlica.
- (1905): *Flors de Maria*, 2a edició. Barcelona: Biblioteca Popular de «L'Avenç».
- (1949): *Canigó*. A: *Obres completes*. Barcelona: Selecta, 3a edició, p. 321-406.
- (1980): *Canigó*. Barcelona: Edicions 62.
- (1985): *Canigó / En defensa pròpia*. Barcelona: Orbis / Edicions 62.
- (1995): *Canigó*, edició de Narcís Garolera. Barcelona: Quaderns Crema.
- (2001): *Sant Francesc. Poema*, a cura d'Isidor Cònsul. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer.
- (2002a): *En defensa pròpia*, edició i presentació de Narcís Garolera. Barcelona: Tusquets.
- (2002b): *Pàtria*, a cura de Ramon Pinyol i Torrents. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer.

- (2002c): *Canigó*, a cura de Llorenç Soldevila. Barcelona: Proa.
- (2002d): *L'Atlàntida*, a cura de Pere Farrés. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer.
- (2003): *Canigó*, dins *Poemes llargs. Teatre* [= *Totes les obres*, vol. II], a cura de Joaquim Molas i d'Isidor Cònsul. Barcelona: Proa, p. 239-399.
- (2006): *Barcelona. Textos per a un llibre*, a cura de Francesc Codina. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer.
- (2012): *En defensa pròpia*, a cura de Lluïsa Plans i Girabal. Vic: Eumo Editorial / Societat Verdaguer.